

МЕРЕЖИВО МЕТОДОЛОГІЧНИХ СТРАТЕГІЙ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ

*М. Бабій** (м.Київ)

УДК 2-1/6

3.1. ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЇ В ПЛОЩИНІ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ФІЛОСОФСЬКОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА СУТНІСТЬ

Відомо, що філософія релігії експлікується як самостійне дисциплінарне утворення, яке нерозривно пов'язане з релігієзнавчим контекстом. Вона постає як сукупність філософських понять, методологічних принципів, концепцій, які дають можливість розкрити, осмислити парадигмальні координати об'єкта філософського релігієзнавства – релігії, в різноманітті її виявів: «як світогляду – системи релігійних поглядів на світ у цілому, на місце в ньому людини як певної сукупності ідеалів, переконань, релігійно обумовленої мотивації», її способу буття; як ідеології, світовідчуття, як віри. Тобто філософія релігії постає як спеціалізована сфера філософських досліджень, які уможливають осмислення феномена релігії, його джерел, філософських основ релігії, її сутності, а також її функціональності, місця й ролі в духовному житті віруючої особистості, у зв'язку з сенсом буття останньої, пошуком істини, моральної правди.

У цьому зв'язку варто нагадати, що релігія – це не просто сукупність догм і моральних приписів й обрядів. Це - універсальна, своєрідна «наука життя», яка постає певним чином як «особливий життєвий досвід зі своїми цінностями, уявленнями, надіями, приписами, установками», що знаходять своє вираження в цілісному світовідчутті, і яка постає реальністю повсякденного буття віруючої особистості.

Можна сказати, що у філософському і соціальному вимірах релігія експлікується як **людиномірна** проблема, координатні параметри якої у її функціональному вияві безпосередньо пов'язані (нагадаємо ще раз) із світоглядом особистості, її переконаннями, з релігійними приписами,

* Бабій Михайло Юхимович – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

нормами, ціннісними орієнтаціями, тобто з тим, що є стрижнем її духовного світу, її повсякденного буття.

Доведено, що релігійні парадигми, конфесійні системи поглядів, сукупність ідеалів тощо, мають свої певні основи філософського характеру. Адже релігійний світогляд і віровчення не одержали б відповідної актуальності, привабливості, якби вони не зверталися до фундаментальних основ і екстраординарних питань людського буття до вічних «проблем сенсу життя, смислу існування і перебування людини на Землі, проблем життя й смерті та безсмертя»⁶⁸.

Якщо вести мову про проблемне поле філософії релігії в його різноманітті, то варто нагадати, що воно надзвичайно велике й багатоаспектне як за своєю суттю, так і методологією осмислення. Для неї характерні: плюралізм, альтернативність підходів, вирішення комплексних філософських завдань, пов'язаних з релігією⁶⁹.

Важливим у цьому (філософському) дискурсі постають проблеми методологічного виміру, інструментарію, вияву сутнісних характеристик релігії, уточнення змісту основних понять. Хоча можна погодитися з філософом Ю.А. Кімелєвим, «що філософія релігії не оволодіває «сутністю» релігії, філософське релігієзнавство зорієнтоване на осмислення феномену релігії»⁷⁰.

Важливими компонентами (в системному вимірі) філософського дослідження релігії є функціонування, функціональність, функцій релігії, її детермінантність у житті особистості, суспільства. Зауважимо, що вона постає об'єктивним фактором, який здійснює у функціональному відношенні вплив на різні сфери суспільства, його інститути, на мотиваційну сферу віруючої людини, її поведінку, інтереси та ціннісні орієнтації.

Відтак йдеться про своєрідний «релігійний детерміналізм» у конфесійно-функціональному вияві. В такий спосіб фіксується та обставина, що спосіб життя віруючої людини значною мірою детермінується релігійно. Задається своєрідна рамка її повсякденного буття і одночасно задовольняються її духовні, світоглядні, комунікаційні та інші потреби.

Відзначимо, що дослідження (у філософському вимірі) проблем функціонального вияву релігії, матриці оприсутнення останньої в бутті суспільства, віруючої особистості та релігійних спільнот є надзвичайно актуальними як у теоретичній, так і в практичній площині. Саме в цій іпостасі філософського дискурсу функціональність релігії є екстраординарною. Вона постає не як щось зовнішнє, кимось або чимось

⁶⁸ Див.: Семенов В.С. Религия, ее философские основания и место в культуре и обществе // Философия и общество. – 2007. – № 2. – С. 79.

⁶⁹ Див.: Яблоков И.Н. Предметная область философии религии // Вопр. философии – 2012 – №1. - С. 56.

⁷⁰ Див.: Кимелев Ю.А. Философия религии. Систематический очерк. – М., 1998. – С. 13-14.

привнесене, а як внутрішньо іманентна здатність релігії задовільняти певні (нерідко специфічні) потреби людини, соціуму та окремих сфер останнього. Йдеться про життєво важливі практичні потреби. Можна стверджувати, що релігія вкорінена в людських потребах й прагненнях.

У цьому зв'язку варто зауважити, що в житті людей релігія втілюється головним чином в їх свідомості, духовному і душевному настрої, в її діях. Прийняття релігійної парадигми чи неприйняття її, відмова від неї – суцього особиста справа людини, справа її свідомого особистого вибору, справа і право її особистої совісті⁷¹.

Філософська експлікація феномена функціональності релігії, а також наслідків її впливу на людину, окремі сфери соціуму, уможливорює відповідь на питання, що дає релігія суспільствам і людським особистостям? Філософія релігії уможливорює об'єктивно обґрунтовану відповідь на це питання, користуючись своїм методологічним інструментарієм.

Відзначимо, що філософія релігії, осмислюючи функціональність релігійного феномена як об'єкта свого предметного поля, основний акцент при цьому робить на соціальному, людському аспектах її вияву. При цьому релігія розглядається як функціонуюча реальність, яка потенційно й фактично (в практичній іпостасі) постає як функціональна система. Остання є динамічним, самоорганізуючим фактором. Додамо до цього, що функціональна система релігії в контексті обумовленості домінуючими потребами віруючої особистості та релігійних спільнот активізується й цілеспрямовано сприяє їх задоволенню. Вектор її дії (впливу) спрямований на досягнення передовсім адаптованих результатів й конкретних наслідків, які випливають із сутності самих потреб в їх соціальному та суб'єктивному вимірах.

У понятійному філософському дискурсі функціональність релігії можна розглянути як певну якісну визначеність, що характеризує іманентні цьому суспільному феномену здатність і можливість (внутрішні й інституційні) задовольняти специфічні духовні, життєві потреби людини, релігійних спільнот й соціуму, і які на практиці реалізуються через сукупність конкретних функцій.

Із змісту цього поняття логічно витікає, що стрижневими в аспекті філософської рефлексії функціональності релігії постають вияв та осмислення тісної співвідносності її внутрішньої суті зі специфічними потребами й інтересами суспільного суб'єкта, а також функціональної ролі релігійного комплексу в їх задоволенні у практичній іпостасі. Іншими словами, функціональний зміст релігії розкривається через усвідомлення того, повторимо це ще раз, що вона дає людям, які їхні життєві запити та потреби вона задовільняє. Відтак йдеться про її суспільне та екзистенціальне функціональне призначення, про її роль у суспільстві як

⁷¹ Див.: Семенов В.С. Религия, ее философские основания и место в культуре и обществе // Философия и общество. – 2007 – № 2. – С. 94.

про певний узагальнений результат практичного вияву потенційних функціональних можливостей релігії.

Відзначимо також, що структура функціональності релігії, її, так би мовити, архітектоніка є актуальною. Вона базується не лише на сукупності певних елементів (функцій), а й відображає їх взаємозалежність, взаємозв'язок, певну „рангову важливість“, домінантність у контексті взаємодії із суспільством. При розгляді функціональної системи релігії в аналітичному її аспекті (зокрема в площині інтервального підходу – багатовимірності об'єкта дослідження як в просторі його буття, так і контекстуальності останнього, а також нового виміру діалектики одиничного, особливого і загального та внутрішнього й зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного)⁷² слід враховувати ті різноманітні грані буття суспільного суб'єкта, в межах яких функціонує релігія. Остання у своїй функціональності постає як певна необхідність, породжена специфічними, зокрема духовними потребами людей та соціуму, демонструючи свою «корисність» або «дисфункціональність».

При цьому зауважимо, що духовні потреби (в нашому дослідженні релігійні) відносяться до континууму вищих потреб людини. Ці потреби не мають певних, конкретизованих у соціальному просторі меж і невичерпні у своїй глибині та інтенсивності переживань. Духовні потреби вимагають точно такого ж задоволення як і матеріальні, зокрема егоцентричні й вітально-органічні. Цілком логічно буде сказати, що люди не можуть існувати без актуалізації і задоволення саме своїх потреб духу.

Релігія, як соціальний феномен, за своєю функціональною сутністю реагує на різні потреби людини. Однак вона задовольняє такі духовні потреби, які не може задовольнити будь-який інший суспільний феномен. Така функціональна здатність релігії зумовлена необхідністю ліквідувати насамперед брак знань про те, що ми називаємо вічними питаннями життя. Релігія допомагає віруючій людині осягнути внутрішню сутність цього світу в трансцендентних координатах виміру, своє місце в ньому, збагнути суть свого буття. Вона дає відповідь на її трагічні питання і водночас постає «нормативно-змістовою квінтесенцією досвіду» подолання страждань, життєвих негараздів, а також сприяє усвідомленню смислу й значення земного життя віруючою особистістю в перспективі «останньої реальності»⁷³.

Релігія (і на цьому слід наголосити) займає свою визначальну нішу головно в духовній сфері людського буття. Хоча відзначимо, що релігія претендує (а в історичному аспекті реалізує) на свою детермінантну присутність у політичній, державній та світоглядній, культурній і освітній

⁷² Про проблеми інтервального підходу детально див.: Лазарев Ф.В. Интервальный подход как методология многомерного постижения реальности // Лазарев Ф.В., Брюс А. Многомерный человек. Введение в интервальную антропологию. – Симферополь, 2001. – С. 22-32.

⁷³ Див.: Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995. – С. 172.

сферах суспільною життя. Зауважимо ще раз, що релігія постає як особливий вид світогляду і світовідчуття, як своєрідна й специфічна система поглядів на світ у цілому і на місце в ньому людини, а також як певна сукупність ідеалів і переконань, як ідеологія, що обумовлює поведінку й спосіб життя людини, впливає на буття соціуму. Вона, на слухну думку російського релігієзнавця Л.М. Мітрохіна, постає як «..особливий життєвий досвід зі своїми цінностями, уявленнями, сподіваннями та настановами, який знаходить своє вираження в цілісному світовідчутті, в «науці життя», яка проникає в усе повсякденне буття людини...»⁷⁴, а також соціуму, в різні сфери, соціальної діяльності, спосіб життя, відносини між людьми.

Розглядаючи релігію як «еволюціонуючу універсалію», аналізуючи причини вибору людиною, групою людей чи значною спільнотою тієї чи іншої релігії, приходимо до висновку, що саме специфічна функціональна її здатність в конфесійному вимірі, постає нерідко головним мотивом цього вибору.

Релігія може виявляти свою функціональність лише в соціальному просторі. Іншими словами, особливості вияву релігії як суспільно функціонуючого феномена, його функціональні можливості можна зрозуміти в контексті організованого системного цілого, яким і є суспільство. Це є особливо важливим, принциповим положенням. Релігія, яка є складовою соціуму, активною ланкою його розвитку та функціонування, виконує специфічні соціально і екзистенційно значимі функції, здійснює свій вплив на соціум як ціле, а також на його структурні елементи. Цей вплив за своїми наслідками може бути позитивним або негативним.

Узагальнюючи, можна сказати, що функціональність релігії в її філософсько-соціологічному та релігієзнавчому прочитанні постає як об'єктивно-суб'єктивна характеристика її суспільної корисності чи некорисності. В такому контексті йдеться про амбівалентну сутність функціональності в її практичному (реалізаційному) вияві. В одному і тому ж суспільстві, як слушно зауважує Р. Мертон, релігійні традиції, вчинки, почуття можуть бути функціональними для одних груп і дисфункціональними для інших.⁷⁵

Функціональна роль релігії в суспільному житті фіксується в результатах, соціальному, особистісному ефекті її функціонального впливу. Аналіз багатовікової практики функціонування релігійного комплексу свідчить, що соціальний ефект її впливу і на суспільство в цілому, і на його структурні елементи носить **амбівалентний** характер і значною мірою залежить від історичного, соціального і цивілізаційного контексту.

Екстраординарною у площині філософського дослідження функціональності релігії постає проблема функцій релігій їх природи, їх

⁷⁴ Мітрохин Л.Н. Религия и культура (философские очерки). – М., 2000. – С. 5, 7.

⁷⁵ Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 397.

систематизація та ранжирування їх соціальної та екзистенціальної значущості. Відзначимо, що саме поняття “функція релігії” характеризує форми, способи, напрями, рівень впливу релігії на соціум, його структурні елементи, людські спільноти, віруючу особистість. У площині означеного функції релігії можна розглядати як своєрідну систему практичної реалізації її функціональності в процесі взаємодії релігії із суспільством, його сферами буття й людиною. Дослідження конфесійного різноманіття в його історичній генезі, його місця і ролі в тому чи іншому соціумі, форм і способів взаємодії з різними сферами буття останнього засвідчують наявність складної функціональної матриці як діалектичної єдності позитивних і негативних функцій в їх оцінці за наслідками їх здійснення. Йдеться про баланс функцій і дисфункцій релігії в їх різноманітті, тобто фактично про поліфункціональність релігії. Остання у своєму функціональному вияві значною мірою детермінується основними елементами її архітекtonіки: релігійною свідомістю, релігійними відносинами (вертикального горизонтального виміру), релігійною діяльністю, релігійними організаціями. Кожному із означених структурних елементів притаманні певні функціональні потенції, які реалізуються через цілком конкретні функції в процесі задоволення духовних та інших потреб віруючих чи їх спільнот. Зауважимо, що функціональні можливості структурних компонентів релігії перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємообумовленості. Тому важливим є філософський аналіз функціональної сутності кожного структурного компонента релігійного комплексу, враховуючи при цьому те, що в чистому вигляді вона, як правило, не проявляється.

Такий підхід робить можливим експлікацію природи і сутності феномена поліфункціональності релігії. Це поняття, на нашу думку, характеризує не просто певну сукупність соціальних, екзистенціальних функцій релігії, а й виявляє інтегративну багатоаспектність її функціонального впливу на соціум, людину, соціальні групи, інститути. Поліфункціональність характеризує сукупну внутрішньоструктуровану потенційну і реальну функціональну здатність релігії задовольняти різноманітні духовні потреби віруючих людей в їх життєвому і трансцендентному вимірах. Ця здатність у практичному вияві реалізується через систему функцій: явних і латентних, діючих постійно (з різною інтенсивністю і результативністю) або тільки в певні історичні періоди як функціональна реакція на необхідність задоволення тієї чи іншої суспільно продукуюваної духовної потреби. Відтак йдеться про те, що релігія, як складна структурна система, має певний тип єдності, який ми можемо визначити як «функціональна єдність».

Рефлексія кожної конкретної функції релігії, скажімо таких, як компенсаційна, комунікативна, світоглядна, інтегративна, регулятивна, терапевтична, культурозберігаюча, утішна, стимулююча, культурформуєча, сакральна, збереження «моральної архітектури» соціуму та ін. в їх

діалектичній, поліфункціональній єдності. розкриває суть практичного вияву функціональності релігійного комплексу. Осмислення змісту основних функцій в їх взаємозв'язку уможлиблює виокремлення і аналіз окремих аспектів цілісної соціально-функціонуючої взаємодії в предметній площині «релігія-соціум», «релігія-індивід», «релігія-соціальна спільність», «релігія-культура», «релігія-політика», «релігія-право», «релігія-держава».

Відзначимо, що в концептуальному плані кожна функція релігії є своєрідним відображенням однієї або ж сукупності духовних потреб, які з необхідністю постають перед індивідом чи людською спільнотою і знаходять своє виправдання для певного історичного періоду (епохи), типу суспільства, цивілізації і тих умов, яким вони (потреби) зобов'язані своїм народженням. У даному аспекті справедливим буде твердження, що функції релігії відбивають й відповідні інтереси, потреби людей.

Поняття, які репрезентують функції релігії, постають як певні абстракції, що дають можливість вичленити з системи взаємодії релігії з суспільством ті чи інші напрями цієї взаємодії. Важливо підкреслити, що уявлення про релігію як цілісне суспільно-функціонуюче явище, як явище немаргінальне (хоча декретована владою маргінальність релігії чи її конфесіональних різновидів – відома) дає не окрема функція (незважаючи на її соціально-історичну домінантність, важливість), а їх сукупність. Саме сукупність функцій релігії в їх діалектичній єдності й розкриває суть поняття поліфункціональності релігії, уможлиблює розуміння способів, напрямів впливу релігійного комплексу на суспільство, на його структурні елементи, на людину, конкретну релігійну спільноту, тобто характеризує її фактичну значущість.

Анотації

У статті **М.Бабія** “**Функціональність релігії в площині предметного поля філософського релігієзнавства: методологічні підходи та сутність**” обґрунтовується погляд на філософію релігії як філософське дослідження релігії (філософське релігієзнавство). Наголошується, що дослідження (у філософському вимірі) проблем функціонального вияву релігії є надзвичайно актуальним як у теоретичній, так і практичній площині. Філософія релігії осмислюючи релігійну функціональність зосереджується на соціальному, людському аспектах її вияву. Функціональність релігії в її філософсько-соціологічному та релігієзнавчому прочитанні постає як об'єктивно-суб'єктивна характеристика її суспільної корисності чи некорисності. У концептуальному плані кожна функція релігії є своєрідним відображенням однієї або ж сукупності духовних потреб, які з необхідністю постають перед індивідом чи людською спільнотою і знаходять своє виправдання для певного історичного періоду (епохи), типу суспільства, цивілізації і тих умов, яким вони (потреби) зобов'язані своїм народженням. У даному аспекті справедливим буде твердження, що функції релігії відбивають й відповідні інтереси, потреби людей.

Ключові слова: *філософія релігії, філософське релігієзнавство, функціональність релігії.*

В статье М.Бабя «Функциональность религии в пределах предметного поля философского религиоведения: методологические подходы и сущность» обосновано понимание философии религии как философского исследования религии. Философия религии, осмысливая религиозную функциональность, сосредотачивается на социальном, человеческом ее выражении. Функциональность религии в ее философско-социологическом и религиоведческом прочтении предстает как субъективная характеристика ее общественной значимости или незначимости. В концептуальном плане каждая функция религии является отражением одной или же совокупности духовных потребностей.

Ключевые слова: философия религии, философское религиоведение, функциональность религии, функции религии.

О. Горкуша * (м. Київ)

УДК 2-1 (141): 165.8/9

3.2. ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ ЯК СПІВОСМИСЛЮВАННЯ ЛЮДСЬКИХ ПОШУКІВ РЕЛІГІЙНИХ СЕНСІВ

У цій статті ставимо за мету збагнути, яку ж користь може філософія релігії надавати релігії та які небезпеки, з точки зору релігії, може завдати їй філософія релігії. Тобто прагнутимемо з'ясувати, до якої міри філософів релігії любить і терпить релігія, і за які рамки (і чому) релігія воліла б, аби філософія релігії не виходила, та чи є підстави у такому побоюванні з боку релігії. Для цього щонайперше слід дізнатися з яких позицій можливо осмислювати релігію спираючись на філософську методологію та які філософсько-релігієзнавчі підходи є популярними сьогодні.

З одного боку, як ми всі добре знаємо (завдяки Г.Гегелю, М.Боголюбову та іншим філософам релігії), “релігії, якщо вона тільки істинна, не може нашкочити жодне критичне осмислення релігії”, а тим більше - філософська рефлексія щодо релігії. З іншого ж, специфічне відчуження релігії та її настороженість щодо вітчизняної філософії релігії має цілий ряд передумов. Вочевидь чи не найвагомішою з них є те, що вітчизняна філософія релігії внаслідок об'єктивних причин здійснювала дослідження релігії дистанційовано від останньої. Це відповідало як життєвим обставинам, так й ідеологічним потребам. Та ця обставина здатна призвести до різних наслідків для релігії,

* Горкуша Оксана Василівна – кандидат філософських наук, науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.